

הארבה במשכנות בני תימן

תימן היתה אחד היעדים שאליהם פלש הארבה אחת לכמה שנים. יהודי תימן הכירו את סימני הארבה והקפידו לאכול רק את הסוג המסוים, ארבה המדבר (*Schistocerca gregaria*) המכונה בלשונם ג'יראד. מסורת המוחזקת אצלם מדורי דורות קובעת שסוג זה הוא כשר. בשעות הבוקר המוקדמות אספו אותו במקום חנייתו והכינו אותו למאכל במספר אופנים כגון: בקלייה בתנור או בבישול במי מלח. לעתים נהגו גם לייבשו כדי לשמר לזמן ממושך יותר. לאחר הכנתו היה נאכל עם הפת או כחטיף פיקנטי.

הארבה נזכר בכרוניקות שכתבו יהודי תימן. מן למדים שהיו כאלה ששמחו בהופעתו משום שהיה מספק להם חלק מצורכי המזון, בעיקר בעתות רעב; אחרים נצטערו משום הנזק שהיה גורם לתבואה. אם היה מגיע לאחר שקצרו את התבואה היו הכול שמחים בו. מהמשחקים שהיו נפוצים בקרב הילדים ומתפתגמים מחיי היומיום למדים שהארבה היה חלק בלתי נפרד מהחיי החיים בתימן.

א. מבוא

אכילת ארבה כאכילת שאר מאכלים היא עניין של חינוך והרגל. בתימן נהגו לאכול ארבה בכל הדורות, אבל אכלו רק את סוג הארבה המסוים שזיהויו היה עניין של מסורת. בקהילות ישראל היו שנהגו לאכול ארבה והיו קהילות שלא אכלוהו; חלקן אף לא ידעו שהוא נאכל בקהילות אחרות.¹ היו חכמים בקהילות ישראל שניסו למנוע את אכילת

1 בקהילות ספרד והמזרח נהגו לאכול את הארבה אולם היו מקומות שנמנעו מלאכלו. במאה הי"א שאלו בני קהילת סג'למאסה שבמרוקו את רב האי גאון אם חגבים מתים מותרים, דבר המלמד על מנהגם באכילת חגבים. ראה: S. Schechter, *Saadyana*, Cambridge, 1903, p. 62. במאה הי"ג כתב הרב שלמה בן אדרת, מחכמי ספרד: "והרבה מקומות יש בספרד שנאכלין במסורת". ראה: הרשב"א, תורת הבית הארוך, ברלין, תקכ"ב, בית שלישי, שער ראשון, סה ע"ב; חידושי הרשב"א למסכת חולין, ירושלים, תשמ"ו, סה ע"א. במאה הט"ו השיב הרב צמח דוראן לשואלים מקהילת תלמסאן שבאלג'יריה בעניין אכילת הארבה. מתשובתו אפשר ללמוד שבני הקהילה נהגו לאכול ארבה. הדבר עולה גם מהערות נכדו של הרב צמח לדבריו. ראה: שו"ת יכין ובוועז לר' צמח ור' שמעון דוראן, ליוורנו, תקמ"ב, חלק א, סימן סד. במאה הי"ז העיר השד"ר הרב שמעון בכר יעקב על אכילת ארבה בארץ-ישראל על-ידי יהודים שהגיעו מתורכיה. לפי סברת מאיר בניהו, עדותו של הרב בכר רומזת

הארבה במקומם בהצלחה מסוימת, אולם יהודי תימן הגנו בכל עוז על מנהגם אף שהכירו את הסתייגות החכמים מאכילת ארבה. חוסר ידיעה גרם, לעתים, גם לאי-הבנה אצל כמה מפרשים בדיון בהלכות מסוימות הקשורות בנושא.²

המאמר יעסוק בעדויות לאכילת חגבים בקהילות השונות בתימן במרוצת הדורות, בסימנים המעידים על טהרתו של החגב, באופן איסופו וכדרכי אכילתו. נסתמך על דברי חכמים שהביעו דעתם בנושא ועל ראיונות עם יוצאי הקהילות השונות בתימן. נדון אף בעניינים חברתיים העולים מחקירת הנושא.

ב. מסורת בני תימן בסימני הטהרה

ליהודי תימן מסורת הנוגעת לסוג הארבה שמותר לאכול. השאלות העולות בהקשר זה הן: האם מסורת זו הכרחית כדי להכשיר את הארבה למאכל? והאם יכולות עדות ישראל השונות שאינן נוהגות לאכול את הארבה לסמוך על המסורת של בני תימן? נביא את דעת חכמי תימן על סימני הטהרה, ואף נציע פתרון להבנת דברי רש"י שגרמו לקשיים אצל חכמים אחרים.³

לאכילת הארבה גם על-ידי המוסתערבים, שהם יהודים ילידי הארץ שלפי מסורתם נשארו תמיד בארץ ולא הלכו עם אחיהם לגלויות השונות. ראה: מ' בנייה, "לקוטות לתולדות קשריהם של חכמי ארץ ישראל עם חכמי איטליה", סיני, לה (תשי"ד), עמ' 100-101. במרוקו, במאה ה"ח, אסר הרב חיים בן עטר על אכילת הארבה. ראה פירושו "פרי תואר" לחלק יורה דעה שבשולחן ערוך, סימן פה, א. השפעתו של הרב חיים בן עטר נבלמה בדור שאחריו בגלל השגותיו של הרב פתחיה בירדוגו על דבריו. ראה: שו"ת נופת צופים, לרב פתחיה בירדוגו, יורה דעה, סימן יג. על קהילת גרובה שנמנעו בה מאכילת ארבה, ראה בספרו של הרב כלפון משה הכהן, ברית כהונה השלם, בני-ברק, תש"ן, יורה דעה, ערך חגב, עמ' רמב-רמג. בקהילות אשכנז לא אכלו את הארבה והיו חכמים שהעירו על העדר המסורת במקומם. רש"י בפירושו לסימני הטהרה של הארבה (ויקרא יא, כב) העיר: "וצריך שיהא שמו חגב, וכזה אין אנו יודעים להבדיל ביניהם". הראב"ד כתב באחת מהשגותיו על הרמב"ם (הלכות תעניות פ"ב ה"י): "ועכשיו שאין אנו מכירין מיניהם על כולן מתריעים". הרב דוד הלוי, שחי במאה ה"י, בפירושו "טורי זהב" לשולחן ערוך (יו"ד, סימן פה, סעיף א) כתב: "ועכשיו נוהגין שלא לאכול שום חגב אפי' בירוע ששמו חגב לפי שאין אנו בקיאים בשמותיהן". הרב יחיאל אפשטיין, מחכמי אשכנז במאה ה"ט, כתב בספרו ערוך השולחן, סימן פה, ה: "ומימינו לא שמענו שיהא מקום שאוכלין בו חגבים".

2 במקומות שלא אכלו את הארבה גרם הדבר קושי בהבנת הלכות מסוימות שבהן נזכר הארבה. הרב יוסף קאפח מעיר על מפרשים שלא הבינו את ההלכה ברמב"ם על מה מתענים, ומעיר: "המפרשים שלא הכירו אותם ואת טבעיהם ולא אכלו את אלה מהם שאנו שמענו מפי משה רבנו כשהראה באצבע ואמר לנו את אלה מהם תאכלו (ויקרא יא, כב) נדחקו בהבנת לשונות חז"ל". ראה מהדורות למשנה תורה, זמנים, חלק ב, ירושלים, תשמ"ו, הלכות תעניות פ"ב ה"י, ציון טז, עמ' תשפה.

3 דיון קצר בנושא ראה: א' גימאני, "את אלה מהם תאכלו את הארבה למינו", דף שבועי, פרשת שמיני, אוניברסיטת ברא"ל תשנ"ה. נדפס בשנית בתוך: מפרות האילן על פרשת השבוע, תל-אביב, תשנ"ח, עמ' 320-321. דיון מקיף בנושא ראה: הרב ח' קניבסקי, "קרני חגבים: על ענייני אכילת חגבים", בתוך חיבורו: שיח השדה, חלק ב, בני-ברק, תשל"ז, עמ' קיא-קמ; הרב ח' סרי, ז' עמר, "כשרותו של הארבה", תחומין, יט (תשנ"ט), עמ' 283-299; הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, חלק ט, ירושלים, תשנ"ט, עמ' רעט-רצ.

1. המסורת ששם החרק - חגב

הסימנים שצוינו במשנה: "ובחגבים", כל שיש לו ארבע רגלים, וארבע כנפים, וקרסלים, וכנפיו חופין את רובו. רבי יוסי אומר, ושמו חגב.⁴ לדעת חכמים במשנה, די בארבעת הסימנים שנמנו, אולם לפי דעת רבי יוסי, בנוסף לסימנים צריכים גם מסורת ששם החרק - חגב. לפי פסק הרי"ף, די בסימנים שנמנו.⁵ הרמב"ם מנה את הסימנים שבמשנה לפי שלוש קטגוריות, במקום ארבע כפי שנכתבו במשנה. בעניין המסורת שיהא שמו חגב פסק הרמב"ם כמו הרי"ף. לדעת הרמב"ם, רק במקרה שלחרק ראש ארוך וזנב יש צורך במסורת. וזה לשונו: "מי שהוא בקי בהן ובשמותיהן אוכל. והצייד נאמן עליהן כעוף. ומי שאינו בקי בהן בודק בסימנין, ושלשה סימנין יש בהן, כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים שחופות רוב אורך גופו ורוב הקף גופו, ויש לו כרעים לנתר בהן, הרי זה מין טהור. ואף-על-פי שראשו ארוך ויש לו זנב, אם היה שמו חגב טהור."⁶ הרא"ש פסק: "והאידינא אפילו חגב הכא בארבעה סימנין אין לאכלו אלא במסורת ששמו חגב."⁷ רבי יוסף קארו פסק כפי דעת הרא"ש, שבנוסף לסימנים צריכים גם מסורת, ולא לפי הכלל שקבע לפסוק כשניים מתוך שלושת עמודי ההוראה (הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש): "סימני חגבים, כל שיש לו ד' רגלים, וד' כנפים, וכנפיו חופין את רוב אורך גופו ורוב היקפו, ויש לו שני כרעים לנתר בהם ואפילו אין לו עכשיו ועתיד לגדלן לאחר זמן. ואף-על-פי שיש בו כל הסימנים הללו אינו מותר אלא אם כן שמו חגב או שיש להם מסורת ששמו חגב."⁸

יהודי תימן אכלו רק את סוג החגב שעל-פי המסורת שבידיהם היה כשר. הכוונה לארבה המדבר (*Schistocerca gregaria*) המכונה בלשונם של יהודי תימן "ג'ראד". חגבים אחרים כגון: עוֹשֶׁם, חֲנָאגָר, גִּנְאָלָה וסֵאדַת חֲנֵשׁ, אף שהיו בהם כל הסימנים לא אכלום בגלל העדר מסורת,⁹ ולא הלכו בעניין זה כפסק הרמב"ם שדי בסימנים בלבד. הרב יחיא קורח, מחכמי תימן במאה הי"ט, כתב שמסורת אכילת החגב מסוג ג'ראד הקיימת אצל יהודי תימן, היא המסורת הקדומה מימות הנביאים. הוא הביא מדברי הגאונים, רב סעדיה ורב האי, שקראו למין הטהור "ג'ראד" וציין שזהו שם המין הטהור בלשונם של יהודי תימן.¹⁰ גם בנו של הרב יחיא, הרב עמרם קורח, רבה הראשי האחרון של יהדות תימן

- 4 משנה, חולין ג, ז.
- 5 הלכות הרי"ף, חולין כג ע"א. ראה גם בדברי רבנו נסים על הלכות הרי"ף, שם.
- 6 משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות פ"א הכ"ב. ראה גם הערותיו של הרב יוסף קאפח על נוסח פירושו של הרמב"ם למשנה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ז, עמ' קלא, הערות 75-76.
- 7 הובא בטור, יורה דעה, סימן פה.
- 8 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן פה, סעיף א.
- 9 ראה תשובת בי"ד צנעא לרב א"י הכהן קוק, בתוך: ש' יבנאלי, מסע לתימן, תל-אביב, תשי"ב, עמ' 199. ראה גם: הרב י' קאפח, מהירותו למשנה תורה, ספר קדושה, חלק ב, ירושלים, תשמ"ט, הלכות מאכלות אסורות פ"א הכ"ב, ציון לא, עמ' מז; הנ"ל, הליכות תימן, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 218.
- 10 ראה בפירושו "מרפא לשון" על תרגום אונקלוס לתורה, נדפס בתוך: ספר כתר התורה, התאג' הגדול, עם חמשים פרושים, יו"ל ע"י י' חסיד, ירושלים, תשל"ל; כתר תורה - חזון שמעון - התאג' השלם כמנהג תימן, יו"ל ע"י ש' צאלח, בני-ברק, תשנ"ו-תשנ"ט, ויקרא יא, כא. קדם לרב יחיא קורח, הרב דוד משרקי מחכמי תימן במאה הי"ח. הוא הזכיר את מנהג תימן לאכול חגבים והעלה שלוש אפשרויות לביאור המנהג. ראה בפירושו ראשי בשמים לשולחן ערוך, יורה דעה, ירושלים, תשמ"ז, סימן פה, סעיף קטן ג.

בגלותה,¹¹ העיר ברוח דומה: "מסורת וקבלה בכל נפות תימן מדורות קדומים, שהארכה המפורסם העולה בריבוי עצום הנק'נרא] בערבי 'ג'ראד' שמין חגב הוא וטהור".¹² הרב חיים כסאר, מחכמי תימן שעלו לארץ עם קום המדינה, העיר באופן דומה: "אבל בתימן היינו אוכלין אותן, כפי הקבלה והמסורת שהיתה בידינו שאותן שקורין להן בערבי גראד הן ממין חגבים טהורים".¹³ הרב יוסף קאפח ציין שיהודי תימן אכלו, על-פי המסורת שהיתה בידם מדורות קדומים, רק סוג מסוים של חגבים שהיו מופיעים בלהקות ושנקראו בלשון ערב "ג'ראד", כפי שהשם מופיע בתרגומיהם של רס"ג, רב האי גאון והרמב"ם.¹⁴ שאלה היא אם גם עדות אחרות יכולות לסמוך על מסורת יהודי תימן. הרב יעקב סופר פסק בירושלים, שלעולי תימן "מותר לאוכלם ע"פ המסורת שיש בידם".¹⁵ הרב יוסף ידיד הלוי מירושלים נשאל אם ארבה שהגיע במכת ארבה ושכני תימן אכלו ממנו, ראוי לאכילה. את תשובתו חתם במלים אלה:

אם נתברר לנו אפילו על-פי מסורת הק"ק בני תימן שהם ממדינה אחרת, שזה המין אוכלין אותו והוא שמו חגב, אז יש לסמוך בפשיטות לאוכלו, אך אם יעידו סתם שהם מקובל להם שהוא מין טהור ואוכלין אותו אך לא ידעו ולא נתקבל להם אם שמו חגב או לא, אז ודאי אין לסמוך עליהם, אך הם מה שאוכלין אין למחות בידם.¹⁶

חכמי תימן, הרב יוסף קאפח, הרב שלמה קורח, נכדו של הרב עמרם קורח שהוזכר לעיל והרב יצחק רצאבי, סוברים שעדות אחרות יכולות לסמוך על שימור מסורת השם המצויה אצל יהודי תימן ולנהוג היתר באכילת חגבים.¹⁷

2. התייחסות לפירוש רש"י בסימני הטהרה

פירוש רש"י לסימני הטהרה גרם לוויכוחים בקרב חכמים אחדים.¹⁸ לקמן נדון בעניין בעיקר תוך התייחסות לדבריהם של חכמי תימן.

- 11 כיהן בתפקיד הרב הראשי האחרון בתימן בשנים תרצ"ה-תש"ט (1949-1935).
- 12 ראה בספרו: סערת תימן, ירושלים, תשי"ד, עמ' צד.
- 13 ראה: משנה תורה לרמב"ם עם פירוש שם טוב לרב חיים כסאר, הלכות מאכלות אסורות פ"א הכ"ב, ד"ה ודע.
- 14 ראה מהדורתו למשנה תורה, הלכות מאכלות אסורות, שם; בספרו: הליכות תימן, שם.
- 15 ראה בפירושו "כף החיים" לשולחן ערוך, ירושלים, תשכ"ט, יורה דעה, סימן פה, סעיף ו.
- 16 שו"ת ימי יוסף בתרא, יו"ד, סימן ג. ברשימה אחרת (ראה לעיל הערה 3) הבאתי את דברי שו"ת ימי יוסף בתרא. בספר ילקוט יוסף התחלפו הדברים ונכתב שבשו"ת דברי ימי יוסף הביא מה שכתבתי. ראה ילקוט יוסף, שם, עמ' רפד.
- 17 עדותו של הרב יוסף קאפח ראה: "הארבה בפירוש רש"י", המודיע, ח באדר א תשי"ט (16.2.1959), עמ' 3; הנ"ל, "מסורת אכילת הארבה", בתוך: ז' עמר (עורך), הארבה ואכילתו במסורת ישראל, רמת-גן, תשנ"ט, עמ' 17. דברי הרב שלמה קורח ראה בספרו: עריכת שולחן, חלק ג, בני-ברק, תשמ"ה, עמ' קלט; הרב י' רצאבי, "תשובה בעניין החגבים הכשרים על-פי מסורת יהודי תימן", בתוך: ז' עמר (עורך), שם, עמ' 45.
- 18 ראה דיונו של י' שלעזינגער, "באור מקרא ומאמר תו"כ נפלא", בתוך: *Festschrift für Jacob Rosenheim*, Frankfurt, 1931, pp. 115-117.

בסימני הטהרה ציין הכתוב בספר ויקרא יא, כא: "אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע אשר לו כרעים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ". בפירוש רש"י על התורה נכתב:

על ארבע. על ד' רגלים. ממעל לרגליו. סמוך לצוארו יש לו כמין שתי רגלים לכד ד' רגליו וכשורוצה לעוף ולקפוצ' מן הארץ מתחזק באותן שתי כרעים ופורה. ויש מהן הרבה כמותן שקורין לנגושט"א אבל אין אנו בקיאיין בהן שארבעה סימני טהרה נאמרו בהם: ארבע רגלים וד' כנפים וקיסולין אלו כרעים הכתובים כאן וכנפיו חופין את רובו. וכל סימנים הללו מצויין באותן שבינותינו אבל יש שראשן ארוך ויש שאין להם זנב, וצריך שיהא שמו חגב ובוה אין אנו יודעים להכדיל ביניהם.

היו שהבינו מדברי רש"י, שהרגליים הארוכות צריכות להיות סמוך לצווארו של הארבה.¹⁹ גם הרב חיים בן עטר, מחכמי מרוקו במחצית הראשונה של המאה הי"ח, הביין מדברי רש"י ששתי הרגליים הארוכות צריכות להיות סמוך לצווארו של הארבה, וזו אחת מהסיבות שאסר את אכילת החגבים במקומם:

הנה סימנים האמורים בדברי רש"י ז"ל אינם במינים אלו שאנו רואים. כי סימני הקרסוליים דקדק לו[מר] רש"י שהם סמוך לצואר והרגלים למטה ולא כן הם הללו שקרסוליהם למטה מרגלים. שהרגלים סמוך לצואר והקרסולי' למטה מהם.²⁰

על תגובת אחדים מחכמי מקומו שסוג כזה של חגבים, שהרגליים הארוכות סמוך לצוואר, אינו בנמצא, העיר בהמשך דבריו שלא נבדקו כל סוגי החגבים. הוא הביא הוכחה מחכם אחד שהעיד שאכן ראה חגב כזה.²¹

רבני תימן ניסו גם הם להסביר את דברי רש"י שלא כהבנת הרב בן עטר. הרב יחיא קורח לא קיבל את דברי רש"י ששתי הרגליים הארוכות הן סמוך לצוואר הארבה. הוא הדגיש שהכרעיים הן הקרסוליים שבהם הארבה מקפץ ואלו הן רגליו הארוכות. הרב קורח הביא תימוכין מדברי התרגום הארמי לתורה, מתורת הגאונים ומתורת הסוד. הרב יחיא קורח השיג על דברי הרב חיים בן עטר, וזה לשונו בפירושו לתרגום "מרפא לשון":

19 ראה: הרב יחיאל אפשטיין, ערוך השולחן, סימן פה, סע' ב.

20 ראה פירושו "פרי תואר" לחלק יורה דעה שבשולחן ערוך, סימן פה, סע' א.

21 הרב פתחיה בירדוגו, מחכמי מרוקו שפעל דור אחר הרב חיים בן עטר, השיג על פירושו של הרב בן עטר. הוא לא הבין את דברי רש"י כפי שהבין חברו: "ואינהו סברי דמאי דקאמר קרא ממעל לרגליו הכוונה שכשהוא עומד בארץ ומחזק את עצמו לקפוצ' הוא מגביה את הקרסולי' הללו והם עומדות בגובה למעלה ורגליו נשארים למטה תחת גוייתו, והיינו ממעל לרגליו לנתר בהם, שעומדות בגובה למעלה מרגליו". ראה: שו"ת נופת צופים, לרב פתחיה בירדוגו, יורה דעה, סימן יג, דף יט ע"א. לפי דברי הרב בירדוגו, כשמסתכלים על החגב רואים את הרגליים הארוכות גבוהות משאר הרגליים הסמוכות לצווארו. בהמשך דבריו הוא מביא תימוכין לשיטתו מדברי רש"י במסכת עבודה זרה (דף לו ע"ב). בשו"ת נופת צופים לרב פתחיה בירדוגו נדפס בטעות דף (לד), שם פירש רש"י בדומה לפירוש המקובל: "קרסוליים... שהם שני רגלים ארוכים מן הארבעה ובהם הוא מדלג והיינו כרעים ממעל לרגליו לנתר וכזו". ברור שגם לפי רש"י הרגליים הארוכות אינן סמוך לצווארו כפי שהבין הרב בן עטר.

וכבר הארכתי בכיזור זה כדי לקיים בכל עוז קבלת אבותינו, כי מקרוב הכתישה רבים כמו שכ' הפוסקים ז"ל ובראשם הר"ח בן עטר ז"ל בפירושו על התורה ובחיבורו יפה [צ"ל פרי] תואר על ש"ע י"ד סי' פה, שהוא הרבה להכחיש קבלה זו ואסר אכילת הארבה המפורסם שהוא מותר, בקצת אמתלאות והוכחות, לא מכח שום טענה אמתית. והרואה יראה דבריו שאינם מוכרחים לפי טעמיו, כ"ש וכ"ש נגד בעלי הקבלה ופי' התרגום ודברי הגאונים ז"ל שדבריהם דברי קבלה.²²

לדידו של הרב קורח, הסיבה שהניעה את הרב חיים בן עטר לאסור את אכילת הארבה היא העובדה שהגויים במקום מגוריו לא אהבו לאכול אותו; באירופה נמנעו מלאכול משום שהמצב הכלכלי שם היה טוב ומשום כך לא היו זקוקים לארבה כמאכל. יהודי אירופה קיבלו את דברי הרב בן עטר כפסק הלכה כיוון שהדבר תאם למנהגם. הרב קורח הדגיש את דבקות חכמי תימן במסורתם:

וגם משום דאכשור דרי בהצלחת המלכיות ברוב העולם בחלקי רוסי"א ואירופ"א, קיימו וקבלו את דבריו, ואין מי שחלק על דבריו, אלא כולם נהגו איסור בכל שרץ העוף לעולם. זולתי אנחנו גולי תימן שלא ראינו טובה, ולכן לא עזבנו מקבלת אבותינו מקטנה ועד גדולה.

הרב יוסף קאפח הסתייע בשיטתו על-פי דיוקים מן הכתוב. הרב קאפח העיר על דברי רש"י "ממעל לרגליו סמוך לצווארו יש לו כמין שתי רגלים לבד ארבע רגליו, וכשורצה לעוף ולקפוץ מן הארץ מתחזק באותן שתי כרעים ופורח" כי:

ולא רצה רש"י לפרש "אשר לו כרעים" על אותן הכרעים האחוריות הגבוהות שבהן הוא קופץ, כי לא כתוב "לנתר בהן מעל הארץ" אלא "על הארץ". כי הארבה בעת שהוא מתכונן לקפוץ, מרים את כל גופו מעל הארץ ונשען רק על שתי רגליו הקטנות הסמוכות לצווארו, שהם באמת כדברי רש"י "כמין שתי רגלים", ומהדק את רגליו האחוריות וקופץ...²³

בהמשך הסביר ביטויים כדברי רש"י בפירושו לפסוק בספר ויקרא. כך טען שהמשמעות של "לנתר" בדברי רש"י היא להתחזק, ולא כפי שמפרשים לקפץ, וכך ש"ממעל" לרגליים פירושו בחלק העליון של גוף הארבה, כדברי רש"י "יש לו כמין שתי רגלים", ולא כפי שפירשו גבוה יותר משאר הרגליים. כשארבה רוצה לנתר למרחקים הוא מתחזק ברגליים הקדמיות הסמוכות לצווארו, מנמיך את חלקו הקדמי וקופץ. הרב קאפח סיים את דבריו בהערה: "ומעולם לא חשב רש"י על מין אחר, כי אין רש"י יוצר גז"ל,²⁴ ולא אסר את המותר ולא התיר את האסור".

בעיון באחד מכתבי-היד הקדומים של פירוש רש"י — כ"י אשכנז מהמאה הי"ג²⁵

22 ראה בפירושו "מרפא לשון" על התורה, שם.

23 ראה מהדורתו למשנה תורה, הלכות מאכלות אסורות, שם, עמ' מז-מח. ראה גם מהדורתו לספר המצוות לרמב"ם, ירושלים, תשל"א, מצוה קנא, עמ' קלד, הערה 25.

24 שם נרדף לארבה. על דרך הכתוב בעמוס ז, א: "והנה יוצר גבי".

25 כ"י לייפציג — האוניברסיטה 1 (B.H.fol.1) (סימנו במתכ"י 30142). על חשיבות כתב-היד לנוסחאותיו של רש"י, ראה: א' גרוסמן, "הגהות ר' שמעיה ונוסח פירוש רש"י לתורה", תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 67-98.

— עולה פתרון נוסף. הנה ראשית פירושו של רש"י בהשוואה לנוסח הדפוס:

נוסח הדפוס: על ארבע. על ד' רגלים. ממעל לרגליו. סמוך לצוארו יש לו כמין שתי רגלים לכד ד' רגליו וכשרוצה לעוף ולקפוץ מן הארץ מתחזק באותן שתי כרעים ופורח.

נוסח כתב-היד: על ארבע. ארבע רגלים. ממעל לרגליו. סמוך לצוארו. יש לו כמין שני רגלים לכד ארבעת רגליו. וכשרוצה לעוף ולקפוץ מן הארץ מתחזק באותן שני כרעים ופורח.

מנוסח הדפוס ניתן להבין, שסמוך לצוארו יש לארבה שתי כרעיים שאותן מכנה רש"י "כמין שתי רגלים". כשהארבה רוצה לעוף הוא מתחזק בהן. לעומת זאת, בנוסח כתב-היד יש נקודה לאחר הצירוף "סמוך לצוארו". נקודה זו מסיימת את הדיון בעניין הרגליים ותורתם להבנת הכתוב.²⁶ המשך הכתוב דן בשתי הכרעיים שאותן מכנה רש"י "כמין שתי רגלים". אלה הן הרגליים האחוריות שבהן מתחזק החגב קודם מעופו. פירוש זה מתיישב עם דברי רש"י במסכת עבודה זרה, שהובאו לעיל על-ידי הרב פתחיה בירדוגו. כנראה שהבנה לא מדויקת בדברי רש"י נבעה בגלל השמטת הנקודה על-ידי המעתיקים לאחר המשפט "סמוך לצוארו". גם פירושו של רש"י בנושא סימני הארבה, שהובא על המשנה במסכת חולין (נט ע"א) והזהה לנוסח הדפוס בפירושו לתורה, אפשר לפרש ברוח דומה.

ג. הופעת הארבה, אסיפתו ודרכי אכילתו

1. דרכי הנדידה לתימן

מקורו של ארבה המדבר בסודאן, בערב הסעודית ובהודו. אחת לכמה שנים, כשהריבוי הטבעי של הארבה עולה על יכולת הסביבה לספק את צרכיו, מתארגנים הפרטים בלהקה שנוודת ומגיעה לצפון אפריקה ולחצי האי ערב, ולעתים גם לעירק ולדרום תורכיה. מכאן עולה, שהקהילות שנהגו לאכול היו מצויות באזור הפלישה שלו, וקהילת תימן בכללן. הארבה נע בלהקות גדולות למרחקים ארוכים. במסע במשך יום שלם יכולה להקת ארבה לנדוד למרחק של יותר מ-200 ק"מ. זמן חנייתו הוא מהשעות הסמוכות לשקיעת החמה עד למחרת בשעת זריחתה.²⁷

26 הרב י' רצאבי סבר, שיש להוסיף בדפוס נקודה בלי שידע על כה"י. ראה רשימתו בעלון "פעולת צדיק", 7 (תשנ"ט), עמ' 4.

27 תצפית שנערכה על נדידת הארבה בשנת 1952 העלתה, שמקור הארבה היה באפריקה בגבול המדינות סומליה וחבש. במשך שלושה חודשים עברה הלהקה מרחק של 4600 ק"מ. בינואר החלה לנדוד לכיוון צפון ועברה את ים סוף ומפרץ עדן לכיוון מדבריות ערב. בפברואר הגיעה לעירק. חלק מן הלהקה פנה לירדן בכיוון מערב וחלק אחר לפרס בכיוון מזרח. מאירן המשיכו לאפגניסטן, לפקיסטן ולהודו. בראשית המסע היה הצבע הדומיננטי בלהקה אדום. מאוחר יותר התחלף לצהוב בשל ההתפתחות המינית. ראה: גבריאלית-שפאן, "ארבה המדבר", טבע וארץ, א (1959), עמ' 207-208. במכת הארבה של שנת 1967-8 הוא התפשט ממאוריטניה המצויה בחוף המערבי של אפריקה עד פקיסטן ביבשת אסיה. ראה: Robert Conley, "Teeth of the Wind", *National Geographic*, 136 (no. 2) (1969), pp. 207, 212.

2. אכילת ארבה בקרב יהודי תימן

בתימן היו מוכרים שלבי התפתחות של המינים הטהורים בארבה לאחר התבגרותם הסופית. האדמדם היה המשובח והשמן שבהם, כנראה בשלב הפיטום. אחריו האפור, אחריו הצהבהב, ולבסוף — הלבנבן שהיה הזן הפחות משובח והרזה ביותר,²⁸ כנראה בשלב שאחרי הטלת הביצים.

יהודי תימן נהגו לאכול ארבה בכל הדורות. אולם, כאמור, ~~אילו רק את~~ הסוג המסוים ששמו חגב ושזיהויו היה עניין של מסורת. על ההיתר שנהגו יהודי תימן באכילת חגבים אפשר ללמוד גם מדברי הרב יחיא צאלח (מהרי"ץ), גדול פוסקי תימן שחי במאה הי"ח. המהרי"ץ פסק שמותר לאכול חגבים שבבטנם נמצאו כעין תולעים הדבוקות זו לזו.²⁹ הוא הסתמך בתשובתו על הרב יחיא כשירי שחי במחצית הראשונה של המאה הי"ז, וכן על מנהג יהודי תימן בדורו שנהגו היתר בדין זה.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהיה הרב הראשי ליפו ומושבות יהודה בראשית המאה הכ', שלח 26 שאלות לחכמי תימן ורבניה בידי שליח הסוכנות שמואל יבנאלי. אחת השאלות נסבה על אכילת החגבים. בתידין שונים בתימן ענו לרב קוק: "ונוהגים לאכלו בכל נפוצות ישראל בערי תימן", ותשובת בית דין צנעא היתה: "חגבים הנאכלים במסורת מאבותינו שהם טהורים ידועים הם אצלינו. ויש מינים שיש בהם כל סימני טהרה ואנו נוהגים בהם איסור".³⁰ סביר ששאלתו של הרב קוק בעניין אכילת חגבים נבעה ממנהגם של עולי תימן בני העלייה הראשונה והשנייה. לקמן נציג עדויות על דרכי אכילת ארבה על-ידי יהודי תימן הן בתימן הן בארץ-ישראל.

3. אופן אסיפתו ודרכי אכילתו בקרב יהודי תימן

הארבה הופיע בלהקות. אם נראה הארבה לפנות ערב במעברו למקום מסוים, שאלו את הקהילות הסמוכות למקום חניית הלהקה. חבורות שהתכנסו במקום נחיתת הלהקה היו צועדות בלילה, ועם עלות השחר לפני זריחת החמה, כשעדיין שרר קור, אספו את הארבה בשעה שעוד היה רדום.³¹ כאמצעי הגנה מחשש לעיקיצות מזוחלים שונים, כגון עקרבים או נחשים, היו שאספוהו בכפפות או בידיים מרווחות בשום כדי שריחו החריף יבריא את המזיקים. בני החבורות אספוהו לתוך שקים גדולים, וכל אחד לקח את שללו לביתו.³²

28 הרב "קאפח, שם, עמ' 218.

29 ראה: שו"ת פעולת צדיק, לר"י צאלח, חלק ב, סימן לו; חלק ג, סימן רב. ראה גם: הרב ש' קורח, עריכת שולחן, שם, עמ' קמ-קמא. בעניין תולעים המותרים באכילה, ראה: שולחן ערוך, יורה דעה, סימן פד.

30 ש' יבנאלי, מסע לתימן, שם, עמ' 185-198. בעדן, שהיא עיר חוף דרומית לתימן, לא אכלו חגבים. כך גם כתבו חברי בית-דין עדן לרב קוק. ראה: הארכיון הציוני — ירושלים, תיק A. 237/3/1. בעדן לא אכלו חגבים, כנראה משום שהחגבים בדרכי נדירתם לא נחתו במקום מחוסר ירק בתחום העיר. סביר להניח, כי גם משום שלא היה מחסור במזון בעדן וכן כעיר מודרנית אימצו יהודיה את מנהג הסוחרים והמבקרים שלא נהגו באכילת חרקים.

31 בעניין המנוחה שלו בבוקר השכם כשהטמפרטורה נמוכה לעומת מעופו עם זריחת השמש נכתב בנביא (נחום ג, יז): "החונים בגדרות ביום קרה שמש זרחה ונודד".

32 צורה זו של אסיפת שלל הארבה אפשר להשוות לדברי הגמרא במסכת סנהדרין צד ע"ב המדברת על אסיפת השלל מחילות סנחריב: "ואסף שללכם אסף החסילי" (ישעיה לג, ד). אמר להם נביא לישראל: אספו שללכם. אמרו לו: לבונו או לחלוק? אמר להם: כי אסף החסילי. מה אסף החסילי

בקרב האוכלוסייה הכללית באפריקה ובארצות ערב הכינו את הארבה למאכל, אולם היו אף שנהגו לאכלו חי.³³ יהודי תימן נהגו לאכול את הארבה לאחר הכנתו למאכל.³⁴ הרב שלמה קורח, רבה של העיר בני-ברק, סיפר על מקרה יוצא דופן הנוגע למורו בתימן: "זוכרני זקן מופלג ות"ח [ותלמיד חכמים], שהיה מלמד דרדקי ואני אחד מהם, שהיה חותכו בשיניו חי ואוכלו".³⁵

הארבה לא היה מצוי תמיד ולכן לא היה מרכיב שכיח במטבח התימני. דרכי ההכנה המקובלות של הארבה השתנו מקהילה לקהילה. לקמן דרכי ההכנה הנפוצות, כפי שנדלו ממסרנים יוצאי הקהילות השונות בתימן.

1. ככל בית היו תנורים מספר שהוסקו בעצים. נהגו לשפוך את תוכן השקים המלאים בארבה עד שהתנור התמלא. אחר-כך שפכו גם קצת מים רותחים וסתמו היטב את הפתחים הצדדי והעליון של התנור למשך כחצי שעה עד שעה. היו גם כאלה שלאחר פעולה זו שטחו אותו על מחצלת, מלחוהו וייבשוהו.
 2. לתוך דוד גדול שהכיל מי מלח רתוחים שפכו את הארבה. כיסו את הדוד למשך כחצי שעה. מעטים היו אוכלים את הארבה לאחר ההרתחה. הרוב ייבשו את הארבה בשמש, הסירו את הראש, הכנפיים והרגליים וקלו בכלי כעין מחבת. כך היה טעים יותר וגם נשמר לזמן ממושך. ארבה שהוכן בצורה זו היה נאכל כמעדן עם פת לחם או כחטיף פיקנטי בעת אירוח.³⁶
 3. בצפון תימן נהגו לנקות את הארבה בעודו חי. עקרו את הכנפיים ואת הראש עם בני המעיים ושמו בכלי עמוק על האש. צורת בישול זו נקראה קנימה.³⁷
 4. בקהילת ביחאן שבדרום-מזרח תימן השחילו את הארבה למחרוזות לאחר שהסירו את הרגליים והכרעיים. את מחרוזות הארבה צלו על גחלים, הסירו את הכנפיים והראש, הוסיפו תבלינים, והגישו כמעדן.³⁸
- בערים היו מחוסרי היכולת מציעים את הארבה למכירה בשוק. רבים מאלה שלא היו

כל אחד ואחד לעצמו, אף שללכם כל אחד ואחד לעצמו", ראה עוד בספרו של הרב י' קאפת, הליכות תימן, עמ' 218-221; ש' בני משה, דור לדור יספרו, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 42-44. תיאור של החוזרים עם שלל הארבה, ראה: נ"ב גמלאלי, "תעודות לתולדות הקהילה היהודית בעיר דמת", בתוך: י' טובי (עורך), לראש יוסף, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 505-506.

33 F. S. Bodenheimer, *Insects As Human Food*, The Hague, 1951, pp. 160-165, 202-206, 210-217. היו מיהודי מרוקו במאה הי"ח שאף נהגו לאכול בסעודת שבת; ראה שם, עמ' 204.

34 על אכילת הארבה מברכים ברכה ראשונה "שהכל" וברכה אחרונה "בורא נפשות". ראה: משנה, ברכות ג, ו; רמב"ם, הלכות ברכות פ"ח ה"ח. על צורת אכילתו נאמר בשמות רבה יג, ז: "מהו לא נשאר ארבה אחד" (שמות י, יט) — אפילו מה שהיו בקדרות ובחביות מלוחות פרחו והלכו להם. על-פי המדרש נאכל הארבה בשתי צורות. א. בקדרות — כלומר מבושלים בקדיה, ומוכנים לאכילה מיד. ב. בחביות מלוחות — כלומר כבושים, כדי שיעמדו ימים רבים. בדיקות כימיות שנערכו בגוף ארבה המדבר באוניברסיטה העברית בירושלים הוכיחו שהוא בעל ערך תזונתי רב. ראה: א' ביליק, "התפריט: חרקים", טבע וארץ, יד (1972), עמ' 153.

35 ראה בספרו: עריכת שולחן, שם, עמ' קמ.

36 ראה גם: א' מזרחי, "המטבח התימני", בתוך: ש' סרי (עורך), בת תימן, תל-אביב, תשנ"ד, עמ' 102-103; ש' בני משה (לעיל הע' 32), עמ' 43-44.

37 מפי עזויאל זנדאני, אחוזת אתרוג.

38 מפי שלום להב, שדה יעקב.

יכולים לצאת ולאספו היו קונים אותו. גם מוכרי הקליות היו קונים אותו כדי למכרו כחלק ממרכולתם.³⁹

העולים החדשים שעלו בעשור האחרון של המאה הכ' מצפון תימן מספרים, שהמשיכו לאכול את הארבה כנהוג בקרב יהודי צפון תימן עוד קודם חיסול גולת תימן שהיתה בשנים הסמוכות לקום המדינה.

יאיר מדאר הלוי, תושב רחובות, כתב על דרכי אכילת הארבה על-ידי יהודי תימן בארץ במלחמת העולם הראשונה.⁴⁰ את הארבה שלקו במים רותחים במשך דקות אחדות, הוציאוהו מהמים ושטחוהו לייבוש בשמש למשך ימים אחדים. לאחר הייבוש קלו אותו במצלה, שהוא כלי המשמש לאפיית לחוח, על אש קטנה במשך כשעה ומחצה. לאחר קלייתו השתמר הארבה למעלה משנה ונאכל בשני אופנים. יש שהיו מכרסמים אותו, ואחרים היו כותשים אותו עד דק בדומה לקמח. לאבקה זו שהיו נוהגים לתבל בה את הפת קראו "דיקיקה". כדי שהאבקה תיתפס על הפת היו מורחים את הפת בשמן.

4. בישולי ארבה על-ידי הגויים

בעניין בישולי גויים פסק ר"י קארו: "דבר שאינו נאכל כמות שהוא חי וגם עולה על שולחן מלכים ללפת בו את הפת או לפרפרת שבישלו גוי, אסור משום בישולי גויים".⁴¹ הרמב"ם כתב: "גוי שבשל ולא נתכוון לבשול הרי זה מותר. כיצד, גוי שהצית אור באגם כדי להעביר החציר ונתבשלו בו חגבים, הרי אלו מותרין, ואפלו במקום שהן עולין על שולחן מלכים משום פרפרת".⁴² לפי זה, כל דבר שנאכל חי, וכן דבר שאינו עולה על שולחן מלכים, לא חל בו האיסור של בישולי גויים ומותר באכילה. אין נוהגים לאכול את הארבה חי ואם הוא עולה על שולחן מלכים, אז חל בו האיסור של בישולי גויים. הרב צמח דוראן, מחכמי אלג'יר במאה ה"ט, נשאל בעניין ומדבריו למדים שהיו שנהגו היתר.⁴³ גם יוצאי מחוזות מסוימים במרוקו סיפרו שנהגו לקנות את הארבה כשהיה מוכן לאכילה — כנראה משום שלא עלה על שולחן מלכים. אולם בתימן היה הארבה עולה על שולחן מלכים, וכפי שיצוין לקמן בדבריו הרב שלום קורח,⁴⁴ לפיכך נהגו בו איסור של בישולי גויים. על מנהג יהודי תימן בעניין זה העיר הרב יוסף קאפח: "ובתימן היו דנים בארבה דין עולה על שולחן מלכים ואין דרך לאכלו חי אע"פ שמותר לאכלו חי כדלקמן פ"א שחיטה ה' ג. ולפיכך היו אוסרים ארבה שבשלום הגויים בתנור אע"פ שאין בהם שום חשש גיעול".⁴⁵

- 39 הרב י' קאפח, הליכות תימן, עמ' 221.
 40 עדותו מצויה בבית גנוי נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות.
 41 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קיג, סעיף א.
 42 הלכות מאכלות אסורות פי"ז הי"ט.
 43 ראה: שו"ת יכין ובונו, לר' צמח ור' שמעון דוראן, שם.
 44 סעיף ד.
 45 ראה מהדורתו למשנה תורה, הלכות מאכלות אסורות פי"ז הי"ט, ציון כג, עמ' תס. ראה גם בספרו: הליכות תימן, עמ' 221.

ד. יחסם של חכמי תימן ועולי תימן להופעת הארבה

העיון בכרוניקות שכתבו חכמי תימן בעניין הארבה מלמד, שהופעתו לוותה בשמחה אך גם בעצב; שמחו בהופעתו משום ששימש למאכל, בעיקר בשנות רעב שפקדו את תימן לעתים תכופות.⁴⁶ עם זאת, ציינו החכמים את הנזקים שגרם, נזקים שהתבטאו במחסור בתבואה. הופעתו שימחה בעיקר את אלה שלא היו חקלאים. אם הופיע הארבה לאחר שנקצרה התבואה, עורר הדבר שמחה בקרב כלל האוכלוסייה.

האירוע הקשה שפקד את יהודי תימן בגלותם במאה האחרונה היה "חַוֵּזַת אֶלְנֶפֶר". במהלכו צר האמאם יחיא על צנעא כשלוש שנים כדי לסלק את התורכים מתימן. האמאם אסר להכניס לבירה אפילו "נפר", שהוא מידת היבש הקטנה של התבואה, כדי להכניע את חיילי הצבא התורכי שישבו בצנעא וכדי לאלצם לצאת מהבירה. בנוסף למצור היו שנים אלו שנות בצורת קשה. אוכלוסי העיר סבלו רעב גדול. האמאם אפשר למי שרצה לצאת מן העיר הנצורה. בערב חג הפסח של שנת תרס"ה (1905) נכבשה צנעא על-ידי האמאם יחיא.⁴⁷ הרב עמרם קורח סיפר על תשועה שבאה לאוכלוסים בעקבות מכת ארבה בשעה שנכבשה העיר:

אולם בחדש ניסן ואייר עלה הארבה בחיל תקפו ויכס את עין הארץ בעוזו. ואם לא מצא יכול להשחית, הנה מצאוהו משחיתים וכל אחד יצא לצורו ביום ולאספו בלילה, לבשלו ולאכלו מיד לשבור רעבונם ויד הכל שוה בו וניזונים ממנו. רבים צלוהו והוציאו לשוק למכרו וכל עובר ושב קופץ וקונה, וביותר חיל האמאם. לאלתר, מסירים כנפיו וקרסוליו ואוכלים, עד שנתכסה עפר קרקעית השוק כנפים וקרסולים.⁴⁸

ברשימה אנונימית סיפר כותב, כנראה מקהילת ד'מאר, על הארבה באותה שנה: "ובאה הארבה מאחר עצרת [חג השבועות], והיו בני אדם צדים מהם מחמת ריבוייה. רוב הארבה היו האומות צדים אותם לרוב. וכימי תמוז ואב ואלול היו מוכרים במדינת ד'מאר ת'מנה בנין ת'מן,⁴⁹ מצויה הרבה מאד. ועשה הקב"ה חסד לבריות והיו אוכלים אותה ומסתפקים ממנה והיא היתה למזון".⁵⁰ גם הרב סעיד נדאף כתב על שנה זו: "ועתה המציא לנו הב"ה ארבה כמשמעו לרוב. אכלה מאכלנו ואנו מסתפקים ממנה למזון נפשנו".⁵¹

46 הרב עמרם קורח כתב בעניין הופעת הארבה: "וכשיראה כנף ממנו ישמחו לקראתו, אף שהם מצרים על נזקו שאוכל את תבואת הארץ, חביבה להם הנאת שעתם". ראה בספרו סערת תימן, שם, עמ' צד. על-פי שמות רכה יג, ז, הופעת הארבה במכה השמינית במצרים לוותה גם בשמחה: "אמר רבי יוחנן: כיון שבא ארבה שמתו המצריים, אמרו: נקבץ ונמלא מהם חביות, אמר הקדוש ברוך הוא: רשעים, במכה שהבאתי עליכם, בה אתם שמחים?!"

47 על המאורע ראה: "רצהבי, "במצור ובמצוק" מאורעות תרס"ג-תרס"ה (1903-1905)", בתוך ספר בעריכתו: בואי תימן, תל-אביב, תשכ"ז, עמ' 67-102; מ' צדוק, יהודי תימן, תל-אביב, תשמ"ד, עמ' 101-105; "יני, תימן וציון, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 97-99.

48 הרב ע' קורח, סערת תימן, עמ' סה.
49 תרגום: שמינית בחצי השמינית. הכוונה לכמות של שמינית קדח שהיא מידת הנפח במחיר חצי שמינית של הריאל.

50 "רצהבי, "במצור ובמצוק" (לעיל הע' 47), עמ' 76.

51 שם, עמ' 85.

הרב שלום קורח ציין ברשימותיו את הארבה גם כמאכל להמון, כדי להחיות נפשו, וגם כמאכל לתענוגים העולה על שולחן מלכים. כשציין את קשי הפרנסה כתב: "זכור אני אשר ימים מקדם היו מביאים ככר וחצי, או אם ככיר שני ככרות, בין חמש ושש נפשות, ומביאים עמהם מעט ארבה ויהי לכרות למו".⁵² כמו כן הוא ציין: "על שולחן שריך וסגניך יעלה הארבה לתענוגים".⁵³

הרב סעיד ערוסי ציין ברשימתו "מצוקות תימן", שעניינה מחירי התבואה בתימן, את השנים תרכ"ד (1864), תרכ"ו (1866), תר"ן (1890) ותרט"ד (1904) כשנים שהיו משופעות בארבה. הופעת הארבה הביאה להקלת מצוקת הרעב.⁵⁴

הרב סאלם חתוכה מקהילת רדאע כתב על שנת תרנ"ח (1898) [תרגום י' רצהבין]: "לא נותר לבני אדם במה לכלכל את רעבונם זולתי הבהמות שנותרו. אלמלי נסי האל, שברא לבריותיו את הארבה אשר היה למזון, היו רבים מהם מתים ברעב".⁵⁵

בניגוד למובאות הקודמות, שתוכנן מעיד על שמחה לנוכח הארבה, מצויות גם כרוניקות המעידות על הנוק הגדול שגרם.

הרב סעיד צעדי כתב על הארבה שהופיע בשנת תפ"ד (1724): "ואז הביא ה' גוי עצום הוא הארבה, השחית את יבול הארץ לא השאיר פליט ושריד, לקיים דבריו יתברך לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו (הושע ב, יא)".⁵⁶ ברוח דומה התבטא על הארבה שבא שנה לאחר מכן: "ביום עשירי לחשון נסע רוח מאת ה' ויגז ארבה ויטוש על השדות הזרועות, וילחך הארבה מקצת זרעים במקום אחד, ובמקומות אחרות השחית הכל, לקיים מ"ש לכן אשוב ולקחתי דגני".⁵⁷ על הארבה שבא שוב כעבור חודשים מספר כתב: "שבהגיע ר"ח תמוז ראשון לחשבון עונות ותחילה לימי המצרים גילה ה' את הארבה אחר שנעלם כמו ארבעה או חמשה חדשים, ויכס את עין הארץ ותחשך הארץ, ועשה רושם בארץ מערב, ועדין הולך ובא כמי שאומר חזו דאתאי להראות כח המשלחו, הוא שליח מהימן שדריה מריה, וככר ומקל ירדו מן השמים".⁵⁸ בדבריו "וככר ומקל ירדו מן השמים"⁵⁹ התכוון שבארבה היו ברכה ועונש, שהרי היה גם בבחינת כיכר לאכול בזמן הרעב וגם מקל להעניש החוטאים כיוון שהוא משמיד את יכול השדה.

הרב יוסף שמן סיפר, שבראשית שנת תרפ"ח (1927) קיוו לשנה ברוכת יכולים בגלל הגשמים שירדו בסוף השנה הקודמת, אולם מחיר התבואות עלה בעטייה של מכת הארבה שכלתה את השדות:

52 י' רצהבי, "עוללות מעזבונו של ר' שלום קרח", בואי תימן (לעיל הע' 47), עמ' 64.

53 שם, עמ' 63.

54 הרב י' קאפח (מהדיר), "מצוקות תימן" לר' סעיד ערוסי, כתבים, ב, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 799-800, 809.

55 י' רצהבי, שם, עמ' 102.

56 ראה הרב י' קאפח (מהדיר), "ספר דופי הזמן" לר' סעיד צעדי, כתבים, שם, עמ' 749.

57 שם, עמ' 765.

58 שם, עמ' 775.

59 על יסוד הביטוי בספרי, עקב יא, יב: "ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים"; ויקרא רבה לה, ו: "הככר והמקל נתנו מכורכין מן השמים".

ובכואה והנה עלה הפח⁶⁰ — הלא הוא הארבה אשר פרש כנפיו לתימן וכסה את עין כל הארץ ותחשך הארץ ואכל את יכול הארץ, מגדול ועד קטן, מחציר ועד קמה, לא השאיר כלום על פני האדמה.⁶¹

בהמשך דבריו ציין הרב שמן, שהתושבים זכו למעט נחמה בעקבות הגשם שירד לאחר הופעת הארבה. הגשם הביא לצמיחה קטנה של תבואה. הרב יוסף קורח שלח מכתב מצנעא לארץ-ישראל בכ"ז בחשון תש"ו (3.11.1945), ובו כתב: "ובחודש זה חשון חדר הארבה כעפר ברוב ערי תימן, וממהרים לקצור הקטנית, אף-על-פי שעדיין לא נגמרה, להציל כל מה שיכולים להציל".⁶² בארץ-ישראל תוארו מכות ארבה כחלק מפגעי הטבע שגרמו להחמרת המצב הכלכלי. על הארבה שהופיע ביום ב' י"ח בכסלו תקצ"ח (23.11.1837) כתב יהוסף שווארץ:

והם ירוקים ככרתי (גריין) וגדלם כערך אצבע, הערביים והישמעאלים צלום באש ויאכלום, וכן היהודים שהם ממדינת בארכאריא [=צפון אפריקה] אכלו מהם באמרם שמקובל אצלם שהמין הזה הוא חגב ומותר לאכלו.⁶³

בהערה שהעיר בעניין זה אברהם משה לונץ כתב, שגם יהודי תימן שבירושלים אכלו את הארבה על-פי המסורת שבידם.

בימי מלחמת העולם הראשונה ידעה ארץ-ישראל מכת ארבה קשה. בכ"ד באדר תרע"ה (10.3.1915) הופיע הארבה לראשונה. כעבור שבועות מספר שב הארבה ועלה. עולי תימן הכירו את הארבה ואכלו ממנו.⁶⁴ על הארבה שנחת ברחובות כתב ישראל אהרוני:

התימנים ברכו את בוא הארבה ויקבלוהו בשמחה, כקבל אבותינו הקדמונים את השלו במדבר, ויפנו לכרמי השקדים ובידיהם שקים גדולים, אשר מלאו בשלל הטעים בפיהם כממתקים לחך ילד.⁶⁵

בשנת תש"ז (1947) פקדה מכת ארבה את סביבות ירושלים. עולי תימן ליקטו ואכלו מן הארבה, כפי שהיה נהוג בתימן. הואיל ומסורת זו נעלמה מקרב שאר העדות, נחשדו יהודי תימן שהם אוכלים שקצים ורמשים. בעניין זה כתב הרב יוסף קאפח:

וכבר היה בשנת תש"ז חנה להק ארבה על ירושלים ונחתו בגיץ בחצרות וברחובות, ועולי תימן אספום ואכלום צלי, שלוק ומבושל כפי מסורת אבותינו מאז משה רבנו כאשר עבר בין אהלי ישראל ובידו ארבה ומראה לכולנו באצבע ואמר "את זה תאכלו" (ויקרא יא, כא). וגמירי דכל היכא דכתיב זה הראה משה לישראל.

60 רמו לשנת תרפ"ח שבה הופיע הארבה.

61 ראה: "ל נחום, י טובי, "חיי התימנים לר"י שמן", בתוך: " טובי (עורך), יהדות תימן — פרקי מחקר ועיון, ירושלים, תשל"ו, עמ' קלו.

62 " רצהבי, שם, עמ' 219.

63 " שווארץ, תבואות הארץ, מהדורת צילום, ירושלים, תר"ס, עמ' שעט.

64 ראה: פ' קפרא, מני תימן ובשעריים, תל-אביב, תשל"ח, עמ' 77.

65 " אהרוני, הארבה, יפו, תר"ף, עמ' 41.

ואז יצא מאן דהוא באחד העיתונים להזהיר את עולי תימן שהם אוכלים שקצים ורמשים.⁶⁶

פרופ' יהודה רצהבי, שהתארח בשנת תשי"ז אצל קרובים בירושלים, סיפר שהוגשו לו חגבים בסעודה שלישית בשבת אולם הוא לא אכל מהם מפני שלא הורגל באכילתם.

ה. הארבה בתפילות ובחיי החברה

1. תפילות לסילוק ארבה

בסליחות לימים הנוראים, בחטיבת פיוטי המרנות,⁶⁷ מופיע באחד מכתבי-יד תימן פיוט לסילוק הארבה. בתכלאל כ"י ששון כלול הקטע בחטיבה של בקשה למטר, לארבה, למזונות, לחלאים, למיתה. וזה לשונו: "מרן דבשמיא לך מתחננין אנן כעבדא דמתחנן למריה. אעדי גובא מן ארעא ולא נהדר ריקן מן קמך"⁶⁸ [תרגום: אדוננו שבשמים, לך מתחננים אנו כעבד המתחנן לאדוננו. הסר את הארבה מן הארץ ולא נשוב ריקם מלפניך]. בסוף המאה הי"ט חיבר סאלם בן זהרה, יהודי שחי בדרום תימן, תפילה להרחקת הארבה מהמקום שבו התפלל, בדרך של השבעות וסגולות. נוסח התפילה שאוב ממקורות יהודיים ומוסלמיים.⁶⁹ בין היתר כתב בתפילתו [תרגום: יהודה רצהבי]:

אלהי, בכת חסדך וזוהר כסאך, וזכות מלאכיך הממונים על הארבה, שואל אני מכם להרחיקו מנגד עיני, מלפני ומעלי, משמאלי ומימיני, מלפני ומאחורי. אנא, האלהים, אני עבדך בן אמתך, סאלם אבן זהרה, חוסה ומתגונן בך. אם אני מוגן מן הארבה בארץ אלשאם (סוריה וארץ-ישראל), יתרחק למקום שאגזור עליו בארץ אלימן. ואם אני בארץ אלימן יתרחק למקום שאצונו בארץ אלשאם. אם אני בארץ אלקבלה (כינוי לדרום) יתרחק לאשר אצונו בארץ אלמשרק (מזרח). אם אני בארץ אלמשרק יתרחק אל אלקבלה. אם אצונו ללכת לארץ אלסנד (סמוך להודו) או לארץ הודו או אל אלשאם או אל אלימן או למזרח או למערב או לים או לחבש, או שיתרחק לארץ מכה, מקום תבלין ה"היל" והגבורה, מקום בושם ה"פאדי" והעונג, ושם יש מן השיחים של גן עדן.⁷⁰

תפילות מעין אלה היו מצויות גם בקרב האוכלוסייה הכללית שבהם עבר הארבה.⁷¹ בקרב אוכלוסייה שהאמינה בכוחות מאגיים ובכישוף היה מקום גם לאמונה של השפעת תפילה מעין זו על השבעת הארבה שיתרחק למקום אחר. אגדה מפורסמת מספרת על הרב שלום שבזי, בן המאה הי"ז. לדברי האגדה, בא האמאם לפני הרב שבזי כדי שיתפלל לסילוק ארבה שנחת בתימן, שהחל לכלות את

66 ראה מהדורתו למשנה תורה, הלכות מאכלות אסורות פ"א הכ"ב, ציון לא, עמ' מז.

67 על-שם פתיחת הפיוט במלה "מרנא" או "מרן".

68 ראה: י' כספי, פיוטי המרנות, ירושלים, תשמ"ג, מבוא, עמ' 21.

69 ראה: י' רצהבי, "השבעה ערבית-תימנית לארבה", ידע עם, כ (1980), עמ' 60-65.

70 שם, עמ' 64.

71 על מעשי הכמרים באתיופיה שנהגו לומר השבעות לסילוק הארבה ראה: קונלי (לעיל הע' 27), עמ' 221-223.

הצומת והיה עלול לגרום רעב. לאחר שהרב שבזי התפלל תפילות ברוח הקבלה נעלם הארבה. הדבר גרם להעצמת כבודו בעיני האמאם.⁷²

2. הארבה בחיי החברה

היציאה לאיסוף הארבה היתה חוויה לעוסקים במלאכה משום שהתרחשה בשעות הלילה. במקרים חריגים, לצעירים ולצעירות היתה זו הזדמנות לצבירת חוויות גם בענייני שידוכים. הם נהגו לשוחח ביניהם למרות ההפרדה בין המינים שנהגה בחיי הקהילה.⁷³ באחד משירי הנשים מתואר זמן האיסוף כזמן למצוא את האהוב: "צִיד אֶלְגִ'רָאד, פּוֹלִין וְצִיד גִ'הֶדָה, וְאֵנָא שֵׁא אֶצִיד אֶלְחָפִיב וְהֶדָה", שתרגמו: אסיף הארבה, כל אחד צד כדי שאתו, ואני אצוד אך את האהוב לבדו.⁷⁴ "צִיד אֶלְגִ'רָאד, פּוֹלִין לְקִי חֶפִיבָה, וְאֵנָא חֶפִיבִי צִ'אע מֵא לְקִיתָה", שתרגמו: אסיף הארבה, כל אחד מצא את אהובו, ואני אהובי אבד, לא מצאתי אותו.⁷⁵ יש גם פתגמים על חווית האהבה של הזוגות הצעירים בזמן איסוף הארבה ברוח הפתגם: "סֵאֲרֵת פֶּקְרֵד גִ'רָאד, רְגָעַת חֶבְלָה" [תרגום: הלכה לאסוף ארבה, חזרה מעוברת], או: "מִן רְקֶדַת עֵנֵד אֶלְגִ'רָאד, תִּרְנַע בְּחַמְלִין וְעָאד" [תרגום: מי שלנה אצל הארבה, תשוב בשני משאות ועוד].⁷⁶ כנראה, הפתגמים המתייחסים לענייני הריון, נוגעים לתוצאה הסופית של קשרי הנישואין שנוצרו מאותם מפגשים. ראוי להעיר, כפי שהתרשמתי משיחות עם יוצאי מרכז תימן — צנעא ובנותיה — ומקומות נוספים, שזמן איסוף הארבה לא היה מלווה בחריגות בתחום המוסר, ופתגמים בענייני הריון מעין אלו, שהוזכרו לעיל, לא היו מוכרים להם.

חיים חבשוש, שחי במאה הי"ט, סיפר על יהודי מצנעא שיצא לליל שבת עם ערביי הסביבה לצוד ארבה למרות אזהרת אנשי מקומו על האיסור שבדבר. כשהבחינו בו המוסלמים שאלוהו: "האם אין הלילה הזה ליל שבת? ואתה עושה מלאכה ואוסף ארבה ואינך שומר את השבת שלך? ולפי שאתה מחלל את השבת צריך להרגך". האיש נידון בדיני האיסלאם ונענש בממונו וגופו. הוא נאסר למספר חודשים, רכישו נלקח ולבסוף סולק מתימן.⁷⁷ בעניין זה העיר שלמה דב גויטיין, שהיהודי הזה הסתמך על דברי התלמוד במסכת שבת (קו ע"ב) "הצד חגבים בשעת הטל פטור".⁷⁸ הסיבה לפטור היא, שבזמן הקור אין צריך לצוד את הארבה אלא רק לאספו.⁷⁹ מדרבנן למרות שפטור, בכל אופן אסור לאספו.⁸⁰

72 ד' נוי, "ר' שלם שבזי באגדת העם של יהודי תימן", בתוך: "רצהבי (עורך), בואי תימן, עמ' 121; הרב ס' חזוה, תולדות הרה"ג שלום שבזי זצ"ל, ירושלים, תשל"ג, עמ' יד.

73 הרב י' קאפח, הליכות תימן, עמ' 219.

74 נ"ב גמליאלי, אהבת תימן — שירת הנשים, תל-אביב, תשנ"ו, בשיד הפותח "יא מן יכאף אללה", עמ' 68.

75 מפי ריקי אביבי, אשקלון.

76 מ' יצהרי, אוצר המשלים והפתגמים התימניים, ירושלים, תשנ"ג, חלק א, עמ' 94, מס' 377.

77 ח' חבשוש, מסעות חבשוש, עמ' 100-101. על פי ההלכה אסור מדרבנן לצוד חגבים בשבת.

78 שם, עמ' 100 הערה 26.

79 וראה פירוש רש"י ופירוש רבנו חננאל.

80 על פי הכלל הידוע שכל מקום שנאמר פטור הכוונה פטור מעונש אבל הדבר אסור מדרבנן. ראה רמב"ם, הלכות שבת פ"א, ה"ג. וראה עוד בדברי ר"י קאפח, מהדורתו למשנה תורה, זמנים, חלק ב, שם, הלכות שבת, פ"י הכ"ד, ציון סה, עמ' רכט.

הארבה היה מופיע בעיקר בחודשי הקיץ — סיון ותמוז. היתה בקרב ההמון ציפיה להופעתו בייחוד בזמן קריאת פרשת קורח, משום שהארבה, כסימן לקללה, נתפס בהקשר למעשיו הרעים של קורח. עדות לכך מצויה בפתגם העממי "שֶׁלַח בְּלַח, קוֹרַח גִּירָאד", ופירושו: בפרשת שלח רואים בשוק את התמרים היבשים הראשונים, ובפרשת קורח מתכוננים להופעת הארבה.⁸¹ הרב קאפח העיר על האמונה שבימי שישי בתקופת החורף אפשר ללקט את הארבה גם בחלק הראשון של היום, על-פי ההכתוב (במדבר כד, יז) "וקרקר כל בני שח", כלומר ימי שישי הם ימים של קור גדול.⁸²

הארבה שימש גם במשחקי ילדים. כדי לצודו היו הילדים זורקים את כובעם עליו והיו מתפארים בגודל וביפי החגב המצוי בידיהם. לעתים התחרו ילדים מי יצליח לתפוס יותר ג'ראד בידו. כשאחד מהם ניסה לתפוס עוד ג'ראד כדי לנצח ובינתיים כל מה שתפס עף מידו, אמרו עליו: "גִּירָאדה פִּי יָדִי וְלֹא עֶשֶׂר טִיִּירָאת" [תרגום: ארבה אחד בידי ולא עשרה מעופפים].⁸³

היו כאלה שהסירו ממנו את כנפי התעופה ושיחקו בו כשהוא מקפץ. היו גם כאלה שקשרו חוט ברגלו או בראשו והשתעשעו במעופו.⁸⁴ לעתים היה שעשוע זה מלווה בשירה, כגון: "יֵא גִּירָאדה יֵא אֵם אַרְבֵּע, אֲנָתִי דְטִירִי וְאֵנָא אֲנַבֵּע" [תרגום: את ארבה בעלת ארבע (כנפיים), את תטוסי ואני ארקע (אקפרץ מקנאה)].⁸⁵ או: "יֵא גִּירָאדה יֵא אֵם אֲלִישִׁי, אֲנָתִי דְמוֹתִי וְאֵנָא אַעִיש" [תרגום: את ארבה בעלת כנפיים, את תמותי ואני לחיים].⁸⁶

בקשר לאכילת הארבה ציינו: "אֲלֵגִיאֲנֵע יֵאֲכַל מִפְּאֲנֵע" [תרגום: הרעב יאכל (אף) רגלי החגב].⁸⁷ "אֲלֵגִירָאד תֵּאֲכַל וְתִסְתַּאֲכַל" [תרגום: הארבה, יאכל ויאכל],⁸⁸ "גִּירָאדה יֵאֲכַל מִשְׁפָּרִי, אֲכִיר מִן בְּרִפְרִי לֵאצִּירָאב" [תרגום: ארבה בין שפתי, טוב מאיל אבוס לימי הקציר],⁸⁹ ומשמעו: עדיף דבר קטן ומידי למאכל מאשר רב וטוב מאוחר יותר. אלה שהעדיפו אכילת בשר על-פני אכילת הארבה העירו: "יֵאֲס פֶּבֶש — וְלֹא גִירָאדה גִירָאד" [תרגום: ראש כבש — ולא שק ארבה],⁹⁰ היינו עדיפה אכילת ראש הכבש אף שאין בו הרבה בשר מאשר שק מלא ארבה. אלה שחיכו לאכול את הארבה

81 מפי רינה כחי, גן-יבנה.

82 הליכות תימן, עמ' 220.

S. D. F. Goitein, *Jemenica: Sprichwörter und Redensarten aus Zentral-Jemen*, Leipzig, 1934, p. 51, no. 278

84 לגבי האיסור למסור חגב טמא לילד לשחק בו מהחשש שמא ימות החגב ויאכלנו, ראה: שבת צ ע"ב.

85 הרב י" קאפח, הליכות תימן, עמ' 221.

86 שם.

87 שם; י"ל נחום, מצפונות יהודי תימן, תל-אביב, תשכ"ב, עמ' 280; ש' סרי (עורך), בת תימן, עמ' 103; מ' יצהרי, שם, חלק ב, עמ' 12, מס' 77, S. D. F. Goitein, *ibid.*, p. 57, no. 334.

88 הרב י" קאפח, שם, עמ' 334.

89 שם, עמ' 337; י"ל נחום, שם, עמ' 286; מ' יצהרי, שם, מס' 266; S. D. F. Goitein, *ibid.*, p. 266, no. 1397.

90 שם, עמ' 145, מס' 1011; R. B. Serjeant, Ahmad; S. D. F. Goitein, *ibid.*, p. 179, no. 1397; R. B. Serjeant, R. Lewcock (eds.), Qaryah, Annika Bornstein, "San'a Food and Cookery", in: R. B. Serjeant, R. Lewcock (eds.), *Sana: An Arabian Islamic City*, London, 1983, pp. 554b-555a

אמרו "יא ג'ראדה יא אם אלְרִישׁ, כְּלִי אַלְמַסְכִּין יְעִישׁ" [תרגום: את ארבה בעלת כנפיים, הניחי למסכן לחיות].⁹¹

מתוך הפתגמים העממיים של יהודי תימן היו כמה שעניינם הארבה. סביר להניח שחלקם היו מוכרים גם בקרב האוכלוסייה המוסלמית. למי שרצה להשיג דבר ולא היה יכול להשיגו היו אומרים: "לְחִיק לֶךְ ג'רֵאד אַלְרִבוע" [תרגום: רדוף אחרי ארבה של יום רביעי].⁹² משמעות הפתגם היא, שלקיטת הארבה של יום רביעי קשה משום האמונה שיום זה הוא היום החם בשבוע כיוון שנבראו בו המאורות. לחבורה קטנה שהרעישה העירו בפתגם "ארבע ג'ראד, וּשְׁטִטִין אַלְגְּרֵאָה" [תרגום: ארבעה ארבה וקרעו האמתחת. משמעו כהוראת הפתגם "איסתרא בלגינא קיש קיש קריא"].⁹³ לנוסעים בדרך נאמר שאפשר ללכת עוד מסע לאחר השקיעה: "בְּעַד אַלְגְּרֵוב מְרֵחִילָה"⁹⁴ [תרגום: אחרי השקיעה עוד מסע]. משמעו שהארבה נוסע אחרי שקיעת החמה עוד מסע של יום שלם. "ג'ראדה פי צְלָבִי, גֵּאֶרְךְ יא רְבִי" [תרגום: ארבה נראה בשדי, מחסי באלוהי]. בפתגם זה מבוטא חששו של החקלאי מהופעת הארבה העלול לחסל את התבואה.⁹⁵ הארבה שימש גם כביטוי לכמות מרובה. למשל כשהמוסלמים התאספו ביום חגם אמרו: "קְתִיר מְתָל אַלְגְּרֵאָד" [תרגום: הרבה כמו הארבה]. וכן כשראו להקת ציפורים גדולה אמרו: "בִּישִׁירִין מְתָל אַלְגְּרֵאָד" [תרגום: עפות כמו הארבה].⁹⁶ במכתבים תימניים המצויים ברשותי היו שנהגו לחתום בכרחה "ושלומך ירבה כמנין הארבה".⁹⁷

ג. שני פיוטים על נזקי הארבה לר' שלום קרח

הרב שלום קרח נמנה עם חשובי רבני תימן במאה ה-20. הוא עלה לארץ עם חיסול גולת תימן בראשית שנת תשי"י (1949) ונפטר ב"ג מרחשון תשי"ג (1.11.1952). שני הפיוטים שיובאו לקמן לקוחים מתוך ספרו אנקת אסיר (עדיין בכתובים)⁹⁸ שבו רשם תפילות ופיוטים על הגלות והגאולה, הבצורת והחלאים. הפיוטים הללו מתארים את תופעת הארבה ונכתבו בגולת תימן. חשיבותם היא בעצם התייחסותם לתופעת הארבה. בשני הפיוטים רשם המחבר אקרוסטיכון של שמו, "שלום קרח", וסיימם בסיומת "חזק", כנהוג בשירה הספרדית בתקופת תור הזהב. הפיוט הראשון נכתב במבנה של בית בן חמש שורות. כל שורה בת שני חלקים, דלת וסוגר. בדלתות יש חריזה בסיומת וכן בסוגרים, וחרוז מבריח בסוף כל בית. בפיוט השני נהג המחבר חירות רבה יותר בכתיבה ולעתים חרג מהמבנה החיצוני. בדרך כלל בנוי כל בית משש שורות וכל שורה

- 91 מפי ריקי אביב, אשקלון.
 92 הרב י' קאפח, שם, עמ' 220.
 93 ג"ב גמליאלי, תימן ומחנה גאולה, תל-אביב, תשכ"ו, עמ' 331.
 94 הרב י' קאפח, שם, עמ' 219; מהדורת הרב י' קאפח למשנה תורה, ספר זמנים, הלכות תעניות פ"ב ה"י, ציון טז, עמ' תשפה.
 95 מ' יצהרי (לעיל הע' 76), חלק ב, עמ' 39, מס' 267.
 96 מפי כוכבה גולן, אשקלון.
 97 השווה גם את ברכת החיתום במכתבי הגניזה, מכתב משנת 1015 בערך. ראה: מ' גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099), ב, תל-אביב, תשמ"ג, עמ' 93.
 98 ברשות נכדו הרב פנחס קורח, בני ברק. תעתיק הפיוטים הובא ככתיב המחבר. הוספתי ניקוד במקומות אחדים להבהרת העניין.

כוללת שני חלקים, דלת וסוגר. בסוגרים יש חריזה בסימנת וכן חרוז מברית בסוף כל בית.

בשני הפיוטים מתאר הרב את הארבה כשליח ה' ("חילך העצום הוא" "הוא שבט האל" "הכל ברצון האל" "הוא שבט אלוה ממעל"). כן כוללים הפיוטים מוטיבים חזקים של תפילה. הפיוטים מלמדים שהרב הכיר את נזקי תופעת הארבה והוא הרגישם בהתפללו להצלה ממכה זו. בפיוט הראשון מתואר המצב שבטרם היכנס הארבה למדינה. כן מתוארים הנזקים שהארבה עלול לגרום. המשורר מתפלל לסילוקו בבחינת הקדמת תרופה למכה. בפיוט השני הוא מתאר את הארבה הפולש לעתים תכופות למדינה ואת נזקיו הקשים, ומסביר את תופעת הארבה כעונש משמים על חטאי העם. הוא מעורר את העם לתפילה לשם הצלה מן הנזק. בפיוט הראשון הוא מונה עצמו בין המתפללים להרחקת נזקי הארבה; בפיוט השני הוא מופיע כמוכיח בשער המדגיש את חטאי העם.

בשני הפיוטים יש קונוטציות ושיבוצים מתיאורי הארבה שבספר שמות (פרק י) ובספר יואל (פרקים א-ב). הארבה מדומה לצבא אויב שמטרתו להשחית ולהרוס. בפיוט הראשון השתמש בעיקר בתיאורי הארבה שבספר שמות ובפיוט השני הוא מושפע הרבה מתיאורי הארבה שבספר יואל.

הפיוטים נכתבו לשם תפילה בציבור; החזן קרא כל בית, והשורה האחרונה של הבית הראשון בכל פיוט היתה מענה הקהל.

פיוט ראשון

אל איום נורא	שמך קראנו
עת מצוק וצרה	כי היום הוא לנו
ברוגז ועברה	בא הארבה בגבולינו
ונפשינו מאד מרה	רפו ידינו וכשלו ברכינו
משגב לעתות בצרה	רחם עלינו
הלא תרחמה	לפזוריך העניים והשוממים
תבואתינו בחימה	אל ישחית החיל העצומים
כצבא בא לנקמה	חונה על שדות וכרמים
ותבוא בליבם אימה	מפחדו יחתו לאומים
וכל לב יסתעירה	יגורו מפניו עמים
אם ישכון בארצינו	ומה תהא עלינו
וכל יתר פירותינו	הלא יאכל תבואתינו
מכל מאכל לנו	ומאומה לא ישאיר לנו
ובמה יהי קיומנו	ומה תהא מחייתנו
מזאת הגזירה	חיים אין עוד לנו
ומכל הישוב כליהו	מהר האל סלקהו
אל תנך הים יתקעהו	ורוח חזק ישאהו
ולא ישמע זכרהו	ולא יראה עוד מראהו
ויכנף מוראיהו	יכלה כל נזקהו
ושבט עברה	חילך העצום הוא

בניך בני רחומיך
עבדיך ועמיך
בעברתך וועמיך
ה' עשה למען שמיך
בגלות החמורה

ונרעש בחלחלה
ורוחנו נבהלה
הארבה העושה כלה
הלא נרד ביגון שאולה
אין מנוס ועזרה

חמול על פליטתינו
להשחית מחייטתינו
ביד אויבינו
ואף בארצות מונינו
כפולה ונצורה

חיל גדול כילודה
וכמה טובה יאברה
ורגלו לא תמעדה
הוא לכל גוי יחרידה
יענך ה' כיום צרה

קהל עדתך אנחנו
ומעולם בחרת בנו
אל תיסר אותנו
אם עונינו ענו בנו
לשום שארית לנו

ראה ה' כי צר לנו
ותיהום למאוד נפשינו
מאימות מות אשר ראינו
אם לא איפוא תרחמנו
אין מפלט לנו

חמלתך יה מרובה
אל יכלנו החיל הבא
אנחנו עדרך הנשבה
דבקנו אחריך בחיבה
ואף כי צרתינו רבה

חילו עם האל
זכרו כמה הארבה מקלקיל
קשה הוא מכל מחפיל
הוא שביט האל
קום התחנן ישראל

פיוט שני

שובו אל ה' אלהיכם
וגזירתו מתוחה לפניכם
להשחית מחיייתכם
ועל אנשי בתיכם
וחפשו את דרכיכם
וקרעו לבבכם ואל בגדיכם

כי אם העונות
כי אם הזדונות
כי אם המרדים והחטאות
ויבאו עלינו לרוב מחנות
אוכלות אכול ושונות
אין לו דעת ותכונות
רק ליסר אתכם

ומלך אין להם
ולא יראה במעיהם
ולא תשבע בטניהם
וכל מר מתוק לפיהם
ומתלעות לביא להם
עד אשר לא ישאיר לכם

שובו בני אל חי
ראו ידו נטויה
חילו העצום נראה
ומה תהא עליכם
תנו ליבב על זאת
שובו אל אלהיכם

לא הארבה משחית
לא החסיל מכלה
לא הגזם מחפיל
הקשינו את ערפינו
וילק ואין מספר
לא יעשה דבר מרצונו
הכל ברצון אלהים

ויצא חוצץ כולו
ירעו בכל גנה ופרדס
יאכלו כל תנובת השדה
יאכל אכול ורעב
שיניו שני אריה
יאכל ולא יאמר די

ומבקעה לבקעה יקפץ
 ככל אשר לבו חפץ
 בלי חץ ובלי מפץ
 ולא מורה בחץ
 וכל לבות מפוצץ
 ואימתו תבעת אתכם

אשר ברוחו שלתהו
 למקום אחר ידיחהו
 ושמה יעצרהו
 וכמדבר יאסרהו
 ובל עוד נשמעהו
 כל פרי לכם

כל תופשי כבוד ומשרה
 כי היא עת צרה
 והרבו לאל עתירה
 קדשו צום קראו עצרה
 צעקה גדולה ומרה
 עד יענה אתכם

בקשו מלפניו כפרה
 וכל פשע ועברה
 ברעב הנורא
 על חטה ועל שעורה
 יהיה הכל למארה
 מזון נפשכם

ויתמהו כליותיהם
 המרוקן אוצרותיהם
 הכי נושה בהם
 ויום ולילה ייגעו להם
 לאכול כל יגיעיהם
 ולא יותיר לפניהם
 ולא ייחת מפניהם
 פרי חטאתיכם

ותהמה רוחנו בקרבינו
 אשר חמס מאכלינו
 ותמוט עבורו ידינו
 הצר לנו במזון חיינו
 ולא נתמלא חסרונינו
 ומה תהא עלינו
 והרבו תפילותיכם

בואו לפניו ברנה
 עמדו בכל תחנה
 עם אחות הקטנה

מהו אל הר יפרח
 לא ילך כי אם כלה
 יתגבר במעט כחו
 לא יבריחנו בן קשת
 אימתו על גיבורים
 מפניו רגזה ארץ

קראו אל איום ונורא
 שאלו מלפניו בבכי
 אל ארץ ציה ושממה
 ירחקהו מכל הישוב
 ולא יראה עוד כנף ממנו
 פתאום עוד לא יכלה

רדו לארץ והשפלו
 לא עת הירומם, לא עת התכבד,
 הקיצו שיכורים ובכו
 אספו זקנים, קבצו כל העם,
 צעקו אל ה' האלהים
 אל תתנו דמי לו

חלו פניו בתרועה
 יסלח כל עון ואשמה
 פן נכחד מן הארמה
 הובישו איכרים, הלילו כורמים,
 פן יאבד קציר שדה
 פן יהיה לאין, מחמד כל עין,

חרדו עמים כולם
 מהחיל זה האכזר
 הכי הוא יורש עצר
 חרש החורש, זורע הזורע,
 וזה בא פתאום, בלי כל עמל,
 יחמוס הכל ויכלה
 בלי יראה בלי פחד
 הוא שבט אלוה ממעל

זכרנו ותרגזו בטנינו
 מה שכבר עשה לנו הארבה
 בימים הראשונים שעברו
 הרע לנו בכל פרי עץ
 עד פה לא השגנו, אשר נפקד עלינו,
 ועתה הנה נראה
 התחזקו התאמצו עמי

קדמו פני אל בתרועה
 דפקו שעריו בעתירה
 אמרו לפניו אל תעשה כלה

הארבה במשכנות בני תימן

ועונה אחרי עונה
בכבי ואנינה
מכאב ומגינה
פעם הראשונה
ואז ירווח לכם

לא תכנו פעם אחר פעם,
עוד נפשינו דואבת
עוד נפשינו נכאה
אשר היה לנו
נא אל תחרישו

ז. סיכום

הארבה נמנה עם החרקים הנקיים, מזונו מן הצומח, יסודות המזון שמכיל גופו הם בעלי ערך תזונתי רב ואוספים אותו בכמויות. בארצות שבהן התפשט הארבה נהגו התושבים לאכלו. תימן היתה יעד ב"מפת" נדידת הארבה. יהודי תימן בכל הדורות נהגו לאוכלו על-פי המסורת שבידיהם. בספרות חכמי אשכנז מוזכר עניין האכילה רק בתיאוריה, ואילו חכמי המזרח ותימן דיברו בעניין הלכה למעשה בספרות ההלכה ובפרשנותם לתורה. הדיון מלמד, שמסורת אכילת חגבים טהורים נהגה בקרב יהודי תימן עד הדור האחרון, אף-על-פי שהכירו חכמים האוסרים את המנהג. מסורת זו נעלמה מחלק מקהילות ישראל ונתמעטה באחרות. הארבה הוזכר גם בכרוניקות שכתבו היהודים בתימן; יש שהופעתו הביאה ברכה בעתות רעב, ויש שהביאה קללה כשגרם נזק לתבואת השדה. הדיון במנהגי הבילוי הקשורים באיסוף הארבה, בתפילות ובאגדות, במשחקים ובפתגמים ששימשו את יהודי תימן בחיי היומיום מלמד עד כמה היה הארבה חלק מהווי החיים וממסורת חיה, שנשארה בקרב יהודי תימן כבימים רחוקים וכבשנים קדמוניות.